

מצרעה ועד אורה

גלגולי שמות יישובים בארץ ישראל

מתקופת המקרא ועד ימינו

מגיש:

גיא שחר

סמסטר ב' תשס"ב

חלק א' - סקירה כללית ומסקנות

מתקופת המקרא בואכה ההתיישבות היהודית בעת החדשה

טופוֹנִים (toponym) הוא שם פרטי לעצם גיאוגרפי. מתן שם לאתר גיאוגרפי נועד בראש ובראשונה לענות על צורך בסיסי של בן האנוש - התמצאות בסביבה. בפרט, כאשר מדובר בנקודות יישוב. כבר בראשית המקרא (בראשית, ב', 8) מופיעים השמות הגיאוגרפיים הראשונים במקורותינו - שמות הנהרות בגן עדן. במקרא מתוארים שמות גיאוגרפיים רבים בארץ ישראל, הן של תופעות פיזיות (הרים ונחלים למשל) והן של יישובים. רשימון שמות גיאוגרפיים (גאזטיר) מכיל פירוט של שמות מקומות. בספר יהושע, בפרקים ט"ו - י"ט ישנה רשימה שכזו, המתארת שמות יישובים בא"י בהקשר למסעות הכיבושים של יהושע וחלוקת הארץ לנחלות השבטים.

רשימה זו, ומקומות אחרים שהוזכרו במקרא הם רק אחד המקורות לשמות היישובים, כפי שמוכרים במפת ההתיישבות בישראל כיום.

השלטון הסלווקי העניק שמות יווניים ליישובים רבים בארץ. כך הפכה למשל בית-שאן להיות סקיתופוליס, ועכו נהייתה פתולמיאוס. גם הרומאים הותירו את חותמם בשמות אתרים שונים בא"י, שלהם העניקו שמות רומיים.

במאה השביעית לספירה כבשו המוסלמים את הארץ, והופתעו למצוא בה תושבים מקומיים שעדיין דבקו בשמות היישובים מימי אבותינו, וסרבו לקבל על עצמם את השמות האירופאיים. מה גם שדוברי הערבית שזה עתה הגיעו לא"י העדיפו להגות את השמות השמיים מאשר את השמות היווניים והרומיים שוברי השיניים. בשל כך, רוב שמות היישובים חזרו לצורתם השמית, הדומה לשמות אבותינו המקוריים - סקיתופוליס הפכה לביסאן (וריאציה של בית-שאן) ופתולמיאוס חזרה להיות עכא. ניתן לומר, שהערבים, בבואם לארץ, קיבלו את שמות היישובים מפי אבותינו שישבו בה (חלק מהשמות נשתמרו בשיבוש מסוים).

חידוש היישוב היהודי וסיפור ועדות השמות

כאשר החלה ההתיישבות העברית החדשה, נולד הצורך לתת שם ליישובים החדשים. בהעדר גוף מרכזי למתן שמות, כל קבוצת מתיישבים שימשה ועדת שמות עצמאית. חלק מהשמות ניתנו בעקבות צלצול שמו של השם הערבי, או שימור השם העברי העתיק שהשתמר ביישוב ערבי כלשהו.

בשנת 1920, כאשר החלה הקרן הקיימת ברכישה נרחבת של קרקעות בארץ ישראל ובהקמת יישובים, העניק דירקטוריון הקק"ל "שמות מטעם" ליישובים.

הנציב הבריטי הראשון הרברט סמואל פעל להקמת ועדה לשמות עבריים, על מנת שתספק גרסאות עבריות לשמות בא"י עבור האגודה הגיאוגרפית המלכותית בלונדון. בד בבד, הקימה הקק"ל בשנת 1922 את "ועדת שמות היישובים על-יד הקרן הקיימת לישראל", אשר המשיכה להתקיים אף לאחר קום המדינה.

עם תום מלחמת השחרור יצא דוד בן-גוריון לסיור בנגב, והוטרד מכך שישנם למעלה מחמש מאות שמות של עצמים במפת הנגב, הזקוקים לגרסה עברית. בעקבות סיורו, ביולי 1949, ותחת הכותרת: "בראשית: שמות, ויקרא במדבר דברים", הוקמה ועדה אד-הוק, שנקראה "הועדה הגיאוגרפית לקביעת שמות בנגב". ועדה זו פעלה כשלושה חודשים, ותוצר פעילותה היה מרבית שמות העצמים הגיאוגרפיים שבנגב (בעיקר שמות הרים ונחלים).

במרץ 1951 הוקמה "ועדת השמות הממשלתית", כאיחוד של הועדה לשמות גיאוגרפיים בנגב וועדת השמות של הקק"ל. הועדה פועלת עד היום בצמוד למשרד ראש הממשלה. ועדה זו היא אמנם הסמכות

הרשמית להענקת שמות לאתרים גיאוגרפיים בישראל, אך לא פעם מלווה פעילותה בפולמוס עיקש עם תושבי המקום על עתיד שמו של יישובם. במשך כ-70 שנות קיומן של הועדות השונות נקבעו למעלה מ-1000 שמות ליישובים, וכ-5000 שמות לעצמים גיאוגרפיים.

שמות יישובים - מה מקורם?

ישנם שלושה מקורות עיקריים עליהם מבוססים שמות היישובים:

- א. שם מקראי
- ב. שם הנגזר משם ערבי
- ג. שם לצורך זיכרון
- ד. שם סמלי

שם מקראי

- א. שם של יישוב היסטורי המוזכר במקרא.
למשל: **בית-אל**. קבוצת שמות זו תדון בהרחבה בהמשך העבודה.
- ב. שם של אישיות שנוכרת במקרא.
למשל: נשיאי שבטים (**אחיהוד, אלעד**), כהנים (**אחיטוב**), שופטים (**עתניאל**), רעי איוב (**אליפז, צופר**)
- ג. שם סמלי הלקוח מפסוק במקרא.
למשל: ליד אופקים - "**פָּרַח תִּפְרַח וְתִגַּל אֶף גִּילַת וְרִנָּן**...." (ישעיה, ל"ה, 2). ליד בית שמש - "**תעוז ידך, תרום ימינך**..." (תהלים, פ"ט, 14).

שם הנגזר משם ערבי

- א. צורה עברית המזכירה את צליל השם הערבי.
למשל: **עגור - עג'ור. גבת - ג'בתא. יראון - יארון**.
  - ב. תרגום של שם ערבי.
למשל: **אדם** - תרגום של **תל אלאחמר. תל עדשים - תל אלעדס. איילת השחר - נג'מת אל(ל)צבח. גורן** - תרגום של **בידר** אלכואב (בידר = גורן).
- נושא השמות הערביים כמקור לשמות עבריים ומקומם בגלגולי השמות יורחב בהמשך העבודה.

שם לצורך זיכרון

- א. שם של אישיות.
חלק מהותי משמות היישובים בארץ משתייך לקטגוריה זו, אליה משתייכים אישים הקשורים לתולדות היישוב והעם היהודי - חכמים, רבנים, פעילים ותומכים בתנועה הציונית, פוליטיקאים, נשיאים ואישים שתרמו כסף להקמת היישובים.
למשל: **שדה משה** (ע"ש הברון משה הירש, מייסד יק"א), **עין הנצי"ב** (ע"ש הרב נפתלי צבי יהודה ברלין), **תל מונד** (ע"ש הלורד אלפרד מונד), **טל-שחר** (ע"ש הנרי מורגנטאו, שר בממשלת ארה"ב

וראש המגבית היהודית המאוחדת במלחמת העצמאות), **בלפוריה** (ע"ש הלורד בלפור), **ארגמן** (ע"ש הלוחמים אריק רגב וגד מנלה).

ב. שם הבא להזכיר פעילות של קבוצה מסוימת בהקשר לאירוע מסוים.
למשל: **לוחמי הגטאות, נתיב הל"ה, אודים, אלון שבות.**

שם סמלי

א. שם מהטבע.

שמות סמליים רבים נקראים על שם צמחייה אופיינית לאזור.

למשל: בגליל - **קורנית, רקפת, אשחר, כמון, הרדוף, בדרום - אשלים, סמר.**

ב. שם מתחום החקלאות.

למשל: בגוש קטיף - **קטיף, גדיד, גני טל ומורג**, באזור נתיבות - **גבעולים, מלילות ושיבולים** (שמות מתחום החיטה), **קלחים ואשבול** (שמות מעולם התירס), באזור גבול הצפון - **זרעית, שתולה, נטועה** (שלבנים בטיפוח גידולים).

ג. שם מתחום העבודה.

בגוש תפן - **כישור ופלך**, ליד חדרה - **מכמרת.**

ד. שמות נשגבים, פיוטיים ומלאי פאתוס.

למשל: **עצם, מנוף, אריאל, מכמנים, הררית.**

לעיתים שם של יישוב משלב שני מקורות. למשל **בית מאיר וכוכב מיכאל** הם שמות שמשמרים שם ערבי, וגם מהווים שם לצורך זיכרון.

מסגרת העבודה

עבודה זו מתמקדת בקבוצה מסוימת של שמות יישובים בארץ-ישראל. יישובים, אשר שמם עבר מספר גלגולים דרך תקופות שונות. התקופות בהן נתמקד הן תקופת המקרא, תקופת ההתיישבות הערבית וההתיישבות היהודית בעת החדשה.

מבחינת ראשית דרכם של השמות, העבודה מתמקדת באופן כללי בשני סוגים של מקורות לשמות היישובים: מקראי, ומהתקופה הערבית.

מבין שמות היישובים שמקורם במקרא, ידונו בעבודה זו בהרחבה אך ורק שמות של יישובים שמתבססים על יישובים שהיו קיימים בתקופת המקרא. העבודה בוחנת כיצד התגלגל שמם מאז ועד היום (העבודה לא עוסקת ביישובים שנקראים על שם דמויות מהמקרא או בשם סמלי המופיע בפסוקים במקרא).

כמו-כן יוזכרו שמות שהתגלגלו משמות יישובים שהיו מוכרים בתקופת המשנה והתלמוד.

ההתיישבות הערבית בארץ ישראל יצרה גם היא שמות למקומות, אשר התגלגלו בצורות שונות גם לשמות יישובים עבריים.

בתיאור צורות הגלגולים בין שלוש התקופות המעניינות אותנו (תקופה קדומה - המקרא/המשנה והתלמוד, התקופה הערבית וההתיישבות היהודית) נבחין בין שני סוגי גלגולים. "גלגול כפול" ו"גלגול משולש".

"גלגול כפול" כלל גלגול של השם דרך שתי תקופות בעוד ש"גלגול משולש" כלל התפתחות של השם דרך שלוש תקופות.

ראוי להזכיר, שנקודות יישוב מרכזיות בימי היוונים והרומאים זכו כאמור גם לגרסאות בשפות אלה, ואף הצלבנים לא טמנו ידם בצלחת.

קבוצת השמות המעניינת ביותר היא של שמות שעברו גלגול משולש מתקופה קדומה ועד ימינו, שכן היא מאפשרת לבחון את התפתחות שמות היישובים לאורך תקופה של מעל 3000 שנה. בנקודות יישוב רבות התיישבו עמים שונים תחת עמים אחרים שיישבו במקום קודם לכן, ומעניין לבדוק אם וכיצד שימרו המתישבים החדשים את השם הקודם.

מסקנות

באופן כללי ניתן לומר, שהיוונים והרומאים נקטו במדיניות שמות מעורבת. בחלק מהמקומות הם שימרו את צליל את השם העברי הקדום, ובחלק אחר, בעיקר ביישובי מפתח, נתנו שם חדש. (בחלק השני של העבודה, בו מובאות דוגמאות לגלגולי השמות, יוזכרו שמות יוונים ורומיים במקומות הרלוונטיים).

הסוגייה המרכזית שנבחנה במסגרת עבודה זו היא כיצד התגלגלו השמות בתקופת ההתיישבות הערבית, ובתקופת ההתיישבות היהודית בעת החדשה. כלי עזר במסגרת זו היה הספר *All that remains*, אשר נתן תמונה מלאה על הכפרים הערביים ששכנו בא"י טרם מלחמת העצמאות, ועל היישובים העבריים שנבנו תחת הכפרים שננטשו. לאור סקירת השמות ניתן להצביע על מספר מסקנות.

למקומות שבהם התיישבו ערבים, והיו מוכרים כבר כנקודות יישוב קדומות, נתנו הערבים שם המשמר בצליל או במשמעות את שם היישוב הקדום.

רוב השמות משמרים שמות של יישובים המוזכרים במקרא (דוגמאות רבות לכך יובאו בחלק השני של העבודה).

דוגמאות מעניינות (אם כי מעטות) הן ליישובים ערביים שמשמרים שמות מתקופות אחרות. למשל: הכפר פנדקומיה משמר שם ביזנטי (ע"ש פנטקומיס - "חמשת הכפרים"). הכפר סנגיל משמר שם צלבני (נקרא ע"ש ריימון דה סן-ז'יל רוזן טולוז). הכפר תרקומיא משמר שם רומי (ע"ש טטרקומיס - "ארבעת הכפרים").

במידה ולא הייתה קיימת נקודת יישוב קודמת, נתנו הערבים לנקודת ההתיישבות שם חדש. מעניין להזכיר, שישנם יישובים ערביים שנקראו על שם נביאים עבריים. למשל הכפר דאניאל ע"ש הנביא דניאל והכפר דבוריה, שעפ"י המסורת נקרא ע"ש דבורה.

היישוב העברי בעת החדשה, אף הוא לא התעלם מן היישובים שהיו קיימים בשטח. כאן ראוי להפריד את הדיון ליישובים שהוקמו טרם מלחמת העצמאות ולאחריה.

יישובים שקמו טרם מלחמת העצמאות זכו בדרך כלל לשמות סמליים ושמות לצורך זיכרון. אבל פעמים רבות השמות היו מבוססים על הכינוי הערבי למקום אליו הגיעו, וכך שימר השם העברי בצלצול או בתרגום את השם הערבי.

מנרה מבוסס על המילה הערבית מנארה (אבוקה, לפיד), ומטולה נקראת על שם הכינוי הערבי לשלוחה עליה נבנתה - אם-טולה.

חלק מהיישובים העבריים קמו לצד יישובים ערביים, ושימרו שם עברי קדום שהשתמר גם בשם היישוב הערבי.

לאחר מלחמת העצמאות נכבשו וננטשו כפרים ערביים רבים. על השטח של רבים מהם נבנו מאוחר יותר יישובים עבריים. בחינת השמות העבריים של יישובים שהוקמו לאחר 1948 מגלה את התמונה הבאה:

אם ישנה התיישבות יהודית על שטח שבעבר היה בו כפר ערבי, היא משמרת בצליל או בתרגום את שם הכפר שהיה שם קודם. לעיתים על שטחו של כפר אחד לשעבר ישנם כמה יישובים עבריים כיום, ובמקרה זה לפחות אחד היישובים ישמר את הצליל או התרגום. מאידך ישנם גם יישובים יהודיים ששוכנים על שטח הסמוך לשטח של כפר ערבי לשעבר ומשמרים את שמו.

(במקרה של הכפר עין ע'זאל למשל, השם השתמר כתרגום בשם של המושב עין איילה, והשתמר בקשר רעיוני בשם של המושב ע'פר שנמצא לא רחוק).

לעיתים הכפר הערבי שימר שם עברי קדום, ולכן היישוב היהודי החדש משמר את השם העתיק.

לסיכום, נתאר את הקטגוריות השונות של גלגולי שמות היישובים על פי מקור הגלגול. לכל קטגוריה צבע משלה, המופיע ליד שם של כל יישוב בפירוט בחלק ב'.

גלגול שהחל בשם קדום

א. גלגול משולש - יישוב קדום, שמו השתמר ביישוב ערבי שננטש, ויישוב יהודי שקם על חורבותיו שימר את השם הישן.

חלק ניכר מהיישובים משתייכים לקבוצה זו. למשל: דלתון, פרוד, כסלון, צרעה.

ב. גלגול משולש - יישוב קדום, ששמו השתמר ביישוב ערבי (פעמים רבות דרוזי) קיים וביישוב יהודי קיים. למשל: טבעון, שזור, דליה, תקוע, אדורים.

ג. גלגול כפול - יישוב קדום, ששמו השתמר בשם יישוב ערבי בלבד.

שמות כאלה נפוצים מאוד בגליל. למשל: ינוח, רמה, בית גיאן, כבול, עילבון, סולם ישנם מעט כאלה בשומרון. למשל: אל(רם) (רמה המקראית), בית סירא (כנראה בית שארה המקראית).

גלגול שהחל בשם ערבי

ד. גלגול כפול - יישוב יהודי שמשמר שם ערבי.

מספר ניכר של יישובים משמרים את שם היישוב הערבי שהיה במקום בטרם ננטש. השם משמר בדרך כלל בצליל את שם היישוב הערבי. למשל: ג'ורה ← אורה.

חלק ב' - פירוט גלגולי השמות

ברשימה שלהלן יפורטו גלגולי השמות, בהתאם לארבע החלוקות שתוארו בחלק א'. הרשימה כוללת דוגמאות עיקריות לגלגולי שמות מהסוג שתואר לעיל. הרשימה מחולקת לפי אזורים בארץ. השמות הערביים מופיעים בתעתיק.

הגליל

אַם טולה ← מטולה

אַם טולה ("המוארכת" - כינוי לשלוחת ההר במקום) היה בעבר כפר דרוזי. הדרוזים פונו ע"י התורכים, ובמקום הוקמה בשנת 1896 מושבה על אדמות שרכש הברון רוטשילד. הדרוזים הגו את השם **אַמְטֶלָה**, כך שצליל ה-א' נבלע. המתישבים שמעו **מְטֶלָה** ורצו לקרוא למקום **עם תהילה**. בסופו של דבר השם שניתן למושבה, **מטולה**, משמר את צליל השם הקודם.

מנארה ← מנרה

קיבוץ **מנרה** נוסד ב-1943, והוא משמר את השם הערבי של המקום - **מנארה**, שפירושו משואה או לפיד (שאורם בולט למרחקים, ממש כפי שמנרה, הממוקמת על הרכס הנישא נראית ממרחקים).

אלקאסי (אל)דיר, אלקאסי ← דיר אלקאסי ← אלקוש

דיר אלקאסי היה כפר ערבי גדול, שהיה שכן לכפרים פסוטה ואלמנסורה. כפר זה היה איחוד של שני כפרים קטנים יותר - **א(ל)דיר** ("המנזר") ו**אלקאסי** - גלגול שמו המקראי של הנביא **נחום האלקושי**. בשנת 1949 הוקם באזור המושב **אלקוש**, ששמו משמר את השם העתיק.

עלמה ← עלמא ← עלמה

הכפר הגדול **עלמא** מנה 950 תושבים טרם מלחמת העצמאות. שמו משמר שם יישוב קדום. כיום שוכן במקום המושב **עלמה**, שנוסד בשנת 1949, ומשמר את צליל שמו של הכפר הערבי והיישוב הקדום.

דלתון ← דלאתה ← דלתון

היישוב העתיק **דלתון** היה ידוע כיישוב יהודי בתקופת ימי הביניים. קבריהם של רבי יוסי הגלילי ובנו שוכנים במקום. בתקופת הצלבנים המקום נודע בשם **Deleha**. המוסלמים שימרו את צליל השם ביישוב **דלאתה**, שמנה 360 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1950 הוקם במקום המושב **דלתון**.

דישום ← דישון

היישוב הערבי **דישום** מנה 590 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1953 נוסד על אדמותיו המושב **דישון**, ששמו משמר את צליל השם הערבי, אך יש לו גם משמעות סמלית - דישון הוא אחד ממיני

האנטילופות, והדבר מתקשר לאזור זה של נחלת שבט נפתלי ולברכה "נפתלי איילה שלחה" (בראשית, מ"ט, 21).

פְּרוּד ← אלפראצ'יה ← פְּרוּד

פְּרוּד היה יישוב יהודי בימי התלמוד, ובשם זהה, **Parod**, היה ידוע גם בתקופה הרומאית. בתקופה המוסלמית הוקם הכפר **אלפראצ'יה**, ששימר את השם העתיק. טרם מלחמת העצמאות גרם בכפר 670 תושבים. בשנת 1949 נוסד במקום קיבוץ **פרוד**.

אלמאלכיה ← מלכיה

מקום זה היה ידוע כבר בתקופה הביזנטית, ככל הנראה בשם **Caphargun**. טרם מלחמת העצמאות שכן במקום הכפר הערבי **אלמאלכיה**, שמנה 360 תושבים. קיבוץ **מלכיה** שהוקם בשנת 1949 משמר את שם הכפר הערבי, והוא גם בעל סמליות - מלך-יה.

מירון ← מירון ← מירון

העיר הקדומה **מירון** מזוהה עם **מרום** (מסע המלחמה של רעמסס השני), וכן ביימי הביניים. השם העתיק השתמר בשמו של הכפר הערבי **מירון**, שמנה 290 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1949 הוקם במקום המושב **מירון**.

בית דגן ← בית ג'אן

בית דגן הוא יישוב המוזכר במקרא בהקשר לנחלת שבט אשר (יהושע, י"ט, 27). יש הטוענים ששמו של הכפר הדרוזי **בית ג'אן** הוא שיבוש שם מקראי זה, שכן מדובר באותו אזור.

רמה ← רמה

רמה הוזכר במקרא בהקשר לנחלת שבט נפתלי (יהושע, י"ט, 36). יש הטוענים שזהו המקור לשמו של הכפר הדרוזי הגדול **רמה**.

כבול ← כבול

כבול הוזכר במקרא בהקשר לנחלת שבט אשר (יהושע, י"ט, 27). כיום ישנו במקום ישוב ערבי בשם **כבול**.

קדיתא ← קדיתא

שמו של הכפר הערבי **קדיתא** מקורו ככל הנראה במילה האשורית קדישא. הכפר מנה 240 תושבים טרם מלחמת העצמאות, והוא ניטש בזמן המלחמה. באמצע שנות התשעים החלו משפחות יהודיות בודדות להתיישב במקום באופן עצמאי. הן ממשיכות לקרוא למקום **קדיתא**.

אלקדיריה ← כחל , קדרים / כפר חנניא ← כפר ענאן ← כפר חנניה

הכפר אלקדיריה מנה 390 תושבים טרם מלחמת העצמאות. על אדמותיו הוקם בשנת 1980 המושב **כחל** (כחל היא ציפור המצויה באזור).

לא הרחק משם שוכן קיבוץ **קדרים**, ששמו מזכיר בצליל את שמו של הכפר אלקדיריה. שמו של היישוב קדרים קשור גם ביישוב נוסף שנמצא לא הרחק ממנו - **כפר חנניה**. כפר חנניה נקרא על שם יישוב עתיק מימי המשנה והתלמוד בשם **כפר חנניא**, שהתפרסם בקדריו המעולים. טרם מלחמת העצמאות שכן במקום כפר ערבי שמנה כ-350 תושבים, ושמו היה **כפר ענאן** - ככל הנראה שיבוש שם היישוב היהודי העתיק כפר חנניא.

ספסופא ← צפצאף ← ספסופה

העיירה **ספסופא** נזכרת בתלמוד, והרומאים קראו לה בשם דומה - **Safsofa**. המוסלמים הקימו במקום את הכפר **צפצאף**, שפירושו עץ ערבה, והוא משמר בצליל את שם היישוב העתיק. כפר זה מנה 910 תושבים טרם מלחמת העצמאות. ב-1949 הוקם במקום המושב **ספסופה**, על שם העיירה העתיקה.

(אל)סמועי ← בית שמאי

הכפר הערבי **אל(ל)סמועי** מנה 310 תושבים לפני מלחמת העצמאות. בשנת 1949 הוקם במקום מושב **כפר שמאי**, על שם התנא שמאי הזקן, שמאמינים כי קבור במירון הסמוכה. השם שמאי גם משמר את הצליל אלסמועי, ויש הטוענים שבעצם מלכתחילה אלסמועי נקרא על שם שמאי.

סאסא ← סעסע ← סאסא

סאסא היה יישוב קדום, ששמו השתמר בשם הכפר הערבי הגדול **סעסע**, שמנה 1130 תושבים טרם מלחמת העצמאות. ב-1949 הוקם במקום קיבוץ **סאסא**, ששמו משמר את שם היישוב העתיק.

שזור ← סג'ור , שזור

היישוב **שזור** מוכר מימי המשנה. שם זה השתמר גם בשמו של הכפר הדרוזי **סג'ור**, וגם בשמו של מושב **שזור**, שנוסד בשנת 1953.

דברת ← ח'רבת דבורה ← דבוריה , דברת

היישוב **דברת** מוזכר במקרא בהקשר לנחלת שבט יששכר (יהושע, כ"א, 28). המקום מזוהה כיום כ**ח'רבת דבורה**, והשם המקורי השתמר בשמו של קיבוץ **דברת**, שהוקם ב-1946. צליל השם השתמר גם בשמו של הכפר הערבי הגדול **דבוריה**. על פי המסורת הכפר נקרא על שמה של דבורה הנביאה.

צָדִים ← כפר חיטיא ← כפר חֲטִין ← חֲטִין ← כפר חֲטִים

היישוב **חֲטִין** מְזוּהָה עִם הַיִּיְשׁוּב **צָדִים**, הַמוֹזְכָּר בַּתנ"ך (יהושע, י"ט, 35) בַּהֲקָשָׁר לַנְּחֻלַת שֶׁבֶט נַפְתָּלִי. בַּתְּקוּפַת הַתְּלֻמוּד שָׁכַן בַּמְּקוֹם יִיְשׁוּב שֶׁשְּׁמוֹ הָיָה **כַּפְר חֲטִיטָא**, וְכַךְ גַּם כִּינּוּ אֶת הַמְּקוֹם הַרוֹמָאִים. הַשֵּׁם **כַּפְר חֲטִין** נִתֵּן לַמְּקוֹם בַּמָּאָה הַשְּׁלִישִׁית לַסְּפִירָה. טָרַם מַלְחַמַת הָעַצְמָאוֹת שָׁכַן בַּמְּקוֹם כַּפְר עַרְבֵי גְדוּל בִּשְׁם **חֲטִין**, שְׁמֵנָה 1190 תוֹשְׁבִים. עַל אֲדָמוֹתָיו הוֹקְמוּ הַיִּיְשׁוּבִים הָעֵבְרִיִים אַרְבַּל וְכַפְר זִיתִים. הַמוֹשָׁב **כַּפְר חֲטִים** הוֹקֵם סְמוּךְ לַכַּפְר הָעַרְבִי בִּשְׁנַת 1936.

לוביא ← לוביא ← לביא

לוביא הָיָה יִיְשׁוּב יְהוּדִי קְדוּם, בַּתְּקוּפַת הַמְּשֻׁנָה וְהַתְּלֻמוּד. הַשֵּׁם נִשְׁתַּמֵּר בִּשְׁמוֹ שֶׁל הַכַּפְר הָעַרְבִי הַגְּדוּל **לוביא**, שְׁמֵנָה 2350 תוֹשְׁבִים. עַרְבֵי הַכַּפְר הַתְּנַכְלוּ לַיִּיְשׁוּבִים הָעֵבְרִיִים בַּמַּלְחַמַת הָעַצְמָאוֹת, עַד אֲשֶׁר נִכְבַּשׁ לְבַסּוֹף. בִּשְׁנַת 1949 נוֹסַד בַּמְּקוֹם קִיבוֹץ **לביא**, בְּעַל הַשֵּׁם הַסְּמִלִי, שֶׁגַם מִשְׁמַר אֶת צִלְלֵי שְׁמוֹ שֶׁל הַיִּיְשׁוּב הָעֵתִיק.

אלשג'רה ← סג'רה ← אילניה, שדה אילן

הַכַּפְר הָעַרְבִי **אלשג'רה** מֵנָה 770 תוֹשְׁבִים טָרַם מַלְחַמַת הָעַצְמָאוֹת. הַמְּקוֹם הָיָה יָדוּעַ בַּתְּקוּפָה הַצְּלַבְנִית בִּשְׁם **Seiera**. בִּשְׁנַת 1902 הוֹקְמָה בְּאִזְרוֹר הַחוּוָה הַחֻקְלָאִית **סְג'רָה**, בִּשְׁם הַמִּשְׁמַר אֶת צִלְלֵי הַשֵּׁם הָעַרְבִי. פִּירוּשׁ הַשֵּׁם הָעַרְבִי "סְג'רָה" הוּא "עֵץ" אוּ "אֵילָן", וְאִכֵּן שֵׁם הַמְּקוֹם שׁוֹנֵה מֵאוּחַר יוֹתֵר לִ**אֵילָנִיה**. לֹא הִרְחַק מִשֵּׁם הוֹקֵם ב-1949 הַמוֹשָׁב **שדה אילן**, שֶׁאִף הוּא מִשְׁמַר אֶת פִּירוּשׁ הַשֵּׁם.

עין דור ← אַנְדוֹר ← עין דור

עין דור מוֹזְכֵרָת כְּכַר בַּמְּקָרָא (שְׁמוּאֵל א', כ"ח, 7) - הָיָה זֶה מְקוֹם מוֹשְׁבָה שֶׁל בַּעֲלַת הָאוֹב, אֵלִיָּה הַגִּיעַ שְׂאוּל עַל מִנַּת שְׁתַּקְסוּם לוֹ בְּאוֹב. הָעִיר הַמְּקָרָאִית שְׁכָנָה כְּכַל הַנִּרְאָה בַּתֵּל-אֵל-עִיּוּל אוּ חִירְבַת סַפְסַפָּה שֶׁל הַיּוֹם. הַצְּלַבְנִים כִּינּוּ אוֹתָהּ **Endor**. טָרַם מַלְחַמַת הָעַצְמָאוֹת הַתְּקִיִּים בַּמְּקוֹם יִיְשׁוּב עַרְבִי בִּשְׁם **אַנְדוֹר**, שְׁמֵנָה 620 תוֹשְׁבִים, וְשְׁמוֹ שִׁמַּר אֶת צִלְלֵי הַשֵּׁם הַמְּקָרָאִי. בִּשְׁנַת 1948 הוֹקֵם קִיבוֹץ **עין דור** עַל שֵׁם הָעִיר הַמְּקָרָאִית, אוּלַם הוּא אֵינּוּ שׁוֹכֵן בִּשְׁטַח שֶׁל הַכַּפְר הָעַרְבִי.

חוקק ← יַאֲקוֹק ← חוֹקוֹק

הַיִּיְשׁוּב **חוקק** מוֹזְכָּר בַּמְּקָרָא (יהושע, י"ט" 34) בַּהֲקָשָׁר לַנְּחֻלַת שֶׁבֶט נַפְתָּלִי. בִּימֵי הַרוֹמָאִים נִקְרָא הַמְּקוֹם **Hucua**. הָעַרְבִים הִקִּימוּ בַּמְּקוֹם אֶת הַכַּפְר **יאַקוֹק**, שֶׁשְּׁמוֹ מִשְׁמַר אֶת שֵׁם הַיִּיְשׁוּב הַמְּקָרָאִי. בִּשְׁנַת 1945 הוֹקֵם בַּמְּקוֹם קִיבוֹץ **חוֹקוֹק**, הַמִּשְׁמַר אֶת הַשֵּׁם הָעֵתִיק.

מגדל ← אלמג'דל ← מגדל

מגדל מוֹזְכֵרָת כְּכַר בַּתנ"ך (יהושע, י"ט, 38) וְהָיְתָה יִיְשׁוּב חָשׁוּב בַּתְּקוּפַת הַתְּלֻמוּד. הַמְּקוֹם מוֹזְכָּר גַּם בְּבִרְיַת הַחֲדָשָׁה כַּ**מַגְדְּלָה** - בֵּיתָה שֶׁל מְרִיָּה מַגְדְּלָנָה. הַרוֹמָאִים קָרְאוּ לַמְּקוֹם **Taricheae**. הַכַּפְר הָעַרְבִי שֶׁנִּבְנָה

במקום נקרא **אלמג'דל**, ומשמר את השמות העתיקים. לא הרחק משם הוקם בשנת 1909 היישוב החקלאי **מגדל**.

פבריתא ← אלפברי ← פברי

עדויות להתיישבות באתר זה לוקחות אותנו עד לשנת 3200 לפנה"ס. לתקופה זו מתוארכים שרידים ארכיאולוגיים שנמצאו במקום. בימי שיבת ציון היה האתר ידוע בשם **פבריתא** (פירוש השם - "חלת דבש" מקורו במתיקות המים שהפיקו מעיינות עין כבריתא). הצלבנים קראו למקום **Cabra**. שמו הערבי של המקום משמר את הצליל העתיק והוא גם וריאציה על המילה "כביר" - גדול. הגיאוגרף הערבי אל-מקריזי קרא למקום **אלפבירה**. אדמות הכפר הערבי **אלפברי** השתרעו עד אזור תרשיחא ומעלות של היום. בשנת 1949 עלה על הקרקע קיבוץ **פברי**, ששמו משמר את צליל השמות העתיקים.

אכזיב ← אל(ל)זב ← אכזיב, גשר הזיו

היישוב **אכזיב** מוזכר במקרא (יהושע, י"ט, 29) בהקשר לנחלת שבט אשר. בשנת 1000 לפנה"ס הייתה במקום עיר מבוצרת. הרומאים קראו למקום **Ecdippa** והצלבנים **Casal Lambertie** או **Imbert**. טרם מלחמת העצמאות שכן במקום הכפר הגדול **אל(ל)זב**, שמנה כ-1900 תושבים, ושימר את צליל השם העתיק. בשנת 1949 נוסד במקום קיבוץ **גשר הזיו**, הקרוי על שם הגשר הסמוך, וגם משמר את צליל השמות.

בצת ← אלבצה ← בצת / פי מצובה ← ח'רבת מעצוב ← מצובה

בצת מוכרת כעיר יהודית מהמאה השנייה והשלישית. טרם מלחמת העצמאות היה באזור יישוב ערבי גדול שכלל את הכפרים **אלבצה** וראס אל נקורה, שמנו יחד כ-2900 תושבים. כיום שוכנים באזור המושב **בצת**, שהוקם בשנת 1950, וחלק מקיבוץ **מצובה**. מצובה מזוהה עם העיירה "**פי מצובה**" מימי התלמוד, ששרידיה נמצאים כנראה בח'רבת **מעצוב** ששימר את צליל השם העתיק.

ינוח ← ינוח

ינוח הוא כפר דרוזי, המאוחד כיום עם הכפר ג'ת תחת מועצה מקומית אחת. יש הטוענים שהשם משמר את שמו של היישוב **ינוח**, המוזכר בתנ"ך (מלכים ב', ט"ו, 29) בהקשר למסעות הכיבושים של תגלת פלאסר מלך אשור.

אלמג'ידל ← מגדל העמק

העיר **מגדל העמק**, שהחלה דרכה כמושב בשנת 1953 משמרת בצליל שמה את שם הכפר הערבי ששכן במקום. הכפר הגדול נקרא **אלמג'ידל**, ואכלס כ-1900 תושבים טרם מלחמת העצמאות.

ציפורי ← צפוריה ← צפורי

ציפורי הייתה מרכז גדול וחשוב כמעט בכל התקופות בהיסטוריה. היא שמשה כמרכז דתי חשוב בימי המשנה והתלמוד תחת השם **ציפורי**, ובירת הגליל הרומאית, תחת השם **Sepphoris**. (באשורית פירוש המילה Sefre הוא ציפור). בתקופה מסוימת נקראה **Diocaesarea**. המוסלמים כבשו את האזור לראשונה בשנת 634, אולם מאוחר יותר כבשו אותו הצלבנים, וכינוהו **Le Sephorie**. צלאח א-דין כבש את המקום שוב. בתקופת המוסלמים התקיים במקום יישוב ערבי גדול מאוד בשם **צפוריה**, המשמר את השם העתיק. אדמותיו השתרעו בסופו של דבר על פני למעלה מ-55,000 דונם, והוא מנה 4330 תושבים טרם מלחמת העצמאות. כיום נמצאים על שטחו המושב **צפורי**, והיישובים הסוללים, אלון הגליל, הושעיה וחנתון.

עילבו ← עילבון

עילבו הייתה מקום מושבו של משמר הכהנים בימי המשנה והתלמוד. כיום שוכן במקום היישוב הערבי **עילבון**.

פְּסֶלֶת תְּבוֹר ← אֶפְסָאֵל

היישוב **פְּסֶלֶת תְּבוֹר** מוזכר במקרא (יהושע, י"ט, 12) בהקשר לנחלת שבט זבולון. משערים שזהו המקור לשמו של הכפר הערבי **אֶפְסָאֵל**, המשבש את צליל השם העתיק.

העמקים

שונים ← סולם

שונים הוזכרה במקרא במספר הקשרים. עיר בנחלת שבט יששכר (יהושע, י"ט, 18), ממנה הובאה אבישג היפה לשמש את דוד המלך (מלכים א', א', 3). שם גם החיה הנביא אלישע את בן אחותה של אבישג (מלכים ב', ד', 8). מן המאה ה-12 מתקיים במקום כפר ערבי ששמו, **סולם**, משמר את השם העברי העתיק.

שריד ← שריד

שריד היה יישוב בגבול נחלת שבט זבולון (יהושע, י"ט, 10). שרידיו השתמרו **בתל שדוד**, שנמצא ליד הקיבוץ המשמר את השם העתיק - **שריד**, שנוסד בשנת 1926.

אלאשרפיה ← רשפים

הכפר הערבי **אלאשרפיה** מנה 230 תושבים טרם מלחמת העצמאות. השם הוא וריאציה על מילה שפירושה "לצפות". בשנת 1948 נוסד במקום קיבוץ **רשפים**. שמו סמלי, ומשמר את צליל השם הערבי.

אלחמידיה ← חמדיה

אלחמידיה היה כפר ערבי שנקרא על שם הסולטן התורכי עבד-אלחמיד השני (1876 עד 1909). הקיבוץ במקום הוקם בשנת 1942 ונקרא בהתחלה **חרמונים**, ואח"כ שמו שונה ל**חמדיה**, על מנת לשמר את צליל השם הערבי.

בית השטה ← שטה ← בית השטה

היישוב **בית השטה** מוזכר כבר במקרא (שופטים, ז' כ"ב), בהקשר לאזור שבו נלחם גדעון במדיינים. הכפר הערבי ששכן במקום נקרא **שטה**, ושימר את השם הכנעני הקדום. בשנת 1928 נוסד באזור קיבוץ **בית השטה**, על אדמות שנקנו מידי הערבים שישבו שם.

יזרעאל ← זרעין ← יזרעאל

עמק יזרעאל והיישוב **יזרעאל** מוזכרים במקרא (שמואל ב', ב', 9). הצלבנים קראו למקום Le Petit Gerin (להבדיל מ Le Grand Gerin, שמה של העיר ג'נין). באזור נערך קרב עין ג'אלוד המפורסם, בו הביס הסולטן הממלוכי בייברס את המונגולים. טרם מלחמת העצמאות שכן במקום הכפר הערבי **זרעין**, שמנה 1420 תושבים. השם הערבי שימר את השורש "ז.ר.ע" שמופיע בשם המקראי. ב-1948 הוקם במקום קיבוץ **יזרעאל**.

אלפא ← ח'רבת בית אלפא ← בית אלפא

השם **אלפא** מוזכר במשנה (מנחות, ח', 1). הערבים שימרו את השם כאשר קראו לשרידי המקום **ח'רבת בית אלפא**. בשנת 1922 הוקם במקום קיבוץ **בית אלפא**, שמשמר את השם העתיק.

חמת ← אלחמה ← חמת גדר, מבוא חמה

אתר המעיינות **חמת** היה ידוע כבר בתקופת המשנה, והיה זה מעין "פרוור" של היישוב **גדר**, ששכן על צלע ההר שממערב (בתחום ירדן כיום). בתקופה ההלניסטית האתר היה ידוע כ **Ammathous**, ובתקופה הרומאית כ **Emmatha**, אז גם נבנו במקום מרחצאות מפוארים. הח'ליף האומאי מועוויה שיפץ את המקום בשנת 663. הערבים כינו את המקום **אלחמה**. בשנת 1968 נבנה בדרום הגולן, בואכה אפיק הירמוך וחמת גדר, הקיבוץ **מבוא חמה**, המשמר את השם העתיק.

אלנקיב / עין גב

עין גב מזוהה עם היישוב העתיק **Hippos**. הערבים כינו את המקום **אלנקיב** ("הנקב", "המעלה"). מייסדי הקיבוץ שעלו על הקרקע בשנת 1937 שמעו את צלצול השם כ-**אַנְקִיב**, והעניקו לו את השם העברי **עין גב**.

אזור הכרמל

עין ע'זאל ← עין איילה, עפר

הכפר הגדול עין ע'זאל שכן בדרום הכרמל ומנה 2170 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1949 הוקם לא רחוק ממיקומו המושב עין איילה. איילה בערבית זה ע'זאלה, כך ששם המושב הישראלי משמר את שמו של היישוב הערבי. על מה שהיה אדמות הכפר עצמו הוקם בשנת 1950 המושב עפר - איל צעיר.

עין ח'וצ' ← עין הוד

על פי האמונה, הכפר הערבי עין חוצ' נקרא על שם מקימו - אבו-אלחאיג'יה, מפקד חשוב בצבאו של צלאח-א-דין. הכפר מנה 650 תושבים טרם מלחמת העצמאות, והוא מבין הכפרים הבודדים שבתיו שרדו ללא כל פגע את המלחמה. כיום נקרא המקום עין הוד - השם סמלי ומשמר את צליל שמו של הכפר הערבי. על השטחים החקלאיים של היישוב נמצא כיום מושב ניר עציון.

גבע ← ג'בע ← גבע כרמל

גבע היה מיושב כבר במאה הראשונה לספירה. יתכן שיישוב עתיק זה מזוהה עם אתר מהתקופה הרומית שנקרא Gabata. הכפר הערבי ג'בע שימר את השם העתיק. בכפר היו 1140 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1949 הוקם במקום מושב גבע כרמל, המחזיר את השם העתיק.

יאג'ור ← יגור

הכפר הערבי יאג'ור מנה 610 תושבים. אדמותיו נקנו ע"י יהודים ציונים, אשר הקימו בשנת 1922 את קיבוץ יגור, בעל השם הסמלי המשמר את צליל השם הערבי.

כפרתא ← כפריתא ← כפר עטה ← כפר את"א ← קרית אתא

שמה של ח'רבת כפריתא הערבית משמר את צליל השם כפרתא שמוזכר בכתבי יוסף בן מתתיהו. יהודים שהתיישבו במקום שימרו את הצליל בשם כפר עטה. כאשר הוקם במקום אחד מבתי החרושת הגדולים בארץ לטקסטיל - "אריגים תוצרת ארצנו" ובראשי תיבות את"א, הפך המקום לכפר את"א. מאוחר יותר היישוב התאחד עם קריית בנימין, ומצרוף השמות נולד השם קריית אתא.

טבעון ← ב'סמת טבעון, קריית טבעון

טבעון היה יישוב מימי המשנה, ששכן ככל הנראה במקום בו נמצא כיום קיבוץ אלונים. השם טבעון השתמר גם בשמו של המועצה המקומית קריית טבעון, וגם בשמו של היישוב הבודוי העירוני בסמת טבעון. (בסמת נקרא על שם ח'רבת בסמאת, המקום בו חנו לראשונה השבטים הבדואים).

דליא ← דליה , דלית אלכרמל

שמו של היישוב הקדום **דליא** השתמר בשני יישובים קיימים: **קיבוץ דליה**, שהוקם בשנת 1939, והיישוב הדרוזי הגדול **דלית אלכרמל**. גם בערבית וגם בעברית פירוש המילה "דליה" הוא ענף רענן.

השומרון

פנטקומיס ← אלפנדקומיה , חמש

בתקופה הביזנטית שכן באזור קומפלקס של חמישה כפרים שכונה בשם **פֶּנְטֶקוּמִיס** ("פנטה" פירושו חמש). שם זה אף נזכר בצורה **פנטאקומוותה** בכתובת שנמצאה על רצפת פסיפס שנחשפה בחפירות העיר רחוב שבעמק בית שאן. צליל השם הביזנטי עבר וריאציה בדרך לשימורו בשמו של הכפר הערבי הקיים **אלפנדקומיה**. לא הרחק ממנו הוקם ב-1978 היישוב היהודי **ח'מש**, אשר שמו הוא וריאציה על צליל המילה חמש.

בית לבן ← לובן / לבונה ← מעלה לבונה

הכפר הערבי **לובן**, מזוהה עם היישוב **בית לבן**, שהתקיים בימי בית שני ומוזכר במשנה (מנחות ח', 6). מזרחית ללובן שוכן לובן אל(ל)שרקיה, ולא הרחק ממנו היישוב **מעלה לבונה** בעל הצליל הדומה. שם זה משמר את שם היישוב העתיק **לבונה** המוזכר במקרא (שופטים, כ"א, 19).

בית חורון ← בית עור , בית חורון

בית חורון היא אחת מערי המקלט המקראיות (יהושע, כ"א, 22). לא הרחק משם שוכנים הכפרים הערביים **בית עור אלפוקא** ("העליון") ו**בית עור אל(ל)תחתא** ("התחתון"). שמם הוא שיבוש הצליל בית חורון, אם כי עפ"י המסורת הערבית הכפרים נקראים על שם הקדוש נבי עור. השם העתיק השתמר גם בשמו של היישוב הקהילתי **בית חורון**, שהוקם בשנת 1977.

מְכַמֵּשׁ ← מוח'מס , מעלה מכמש

היישוב **מכמש** מוזכר במקרא מספר פעמים (שמואל א', י"ג, 11 למשל). השם השתמר בשמו של הכפר הערבי **מוח'מס**, ובשמו של היישוב הקהילתי שנוסד לא הרחק בשם בשנת 1981 - **מעלה מכמש**.

ענתות ← ענאתא / עלמון ← עלמית ← עלמון

ענתות ועלמון היו יישובים שנחלת שבט בנימין (יהושע, כ"א, 18). השם **ענתות** השתמר בשמו של הכפר הערבי **ענאתא**. שרידים של היישוב המקראי **עלמון** השתמרו בח'רבת **עלמית**, ובשנת 1982 נוסד במקום יישוב קהילתי בשם **עלמון**.

מבואות ירושלים

חֲבֵבָה בֵּית פֶּאֶר ← בית פֶּאֶר (← טל-שחר)

הכפר **חַבֵּבָה** (**חַבֵּבָה**) **בֵּית פֶּאֶר** מנה 300 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1948 הוקם במקום המושב **בית פֶּאֶר**, המשמר את צליל הכפר הערבי. מאוחר יותר השם שונה ל**טל-שחר** - תרגום שם המשפחה של הנרי מורגנטאו, שהיה שר בממשלת ארה"ב וראש המגבית היהודית המאוחדת במלחמת העצמאות.

בֵּית גִּיזָּה ← גיזו

בית גִּיזָּה היה כפר ערבי שמנה 550 תושבים טרם מלחמת העצמאות. כיום שוכן במקומו היישוב **גיזו** (המשמר את צליל שמו של הכפר הערבי) וכן צלפון והראל.

בֵּית נְתִיף ← נתיב הל"ה

אתר זה מזוהה עם היישוב **תפוח**, המוזכרת במקרא (יהושע, 15, 34). השם המודרני נגזר מהשם הרומאי - **Beyt Letepha**. השם השתמר בשמו של הכפר הערבי הגדול **בית נתיף**, שמנה 2150 תושבים. כיום שוכן במקום קיבוץ **נתיב הל"ה**. שם זה מעניין, שכן מחד הוא נקרא על שם של 35 חיילי ההגנה שנהרגו בנתיב מסעם, ומאידך המילה נתיב משמרת את צליל השם הערבי נתיף.

זַכְרִיָּא ← זכריה

באתר זה היה כנראה יישוב קדום, ששמו ניתן לו על שם הנביא זכריה. בתקופה הרומית האתר נקרא **Caper Zacharia**. לא הרחק משם שוכן תל עזקה, המכונה גם **ח'רבת תל זכריא** - אתר חשוב בהקשר למלחמותיו של יהושע, ומלחמת ישראל ופלשתים שבה הרג דוד את גלית. הכפר הערבי ששכן במקום נקרא **זַכְרִיָּא**, ושימר את השם העתיק. הכפר מנה 1180 טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1950 הוקם במקום המושב **זכריה**, המשיב עדנה לשם העתיק.

עֶרְטוּף ← הרטוב

הכפר הערבי **עֶרְטוּף** מנה 350 תושבים טרם מלחמת העצמאות. כיום שוכן במקום היישוב **הרטוב**, המשמר בצליל את שם הכפר הערבי.

בֵּית מַחְסִיר ← בית מאיר

הכפר הערבי **בית מחסיר** מנה 2400 תושבים טרם מלחמת העצמאות. על אדמותיו שוכן כיום המושב **בית מאיר**, שנוסד ב-1950. המושב נקרא על שם הרב מאיר בר-אילן, נשיא הסתדרות המזרחי בעולם, אך "מאיר" גם מזכיר במקצת את הצליל "מכסיר".

בית נקופה ← בֵּית נְקוּבָא ← בית נקופה

היישוב **בית נקופה** מוזכר בתלמוד. השם השתמר בשמו של הכפר הערבי **בית נקובא** אשר שכן ליד המעיין עין נקובא, ומנה 240 תושבים טרם מלחמת העצמאות. כיום שוכן במקום היישוב **בית נקופה**, ששמו משחזר את השם העתיק.

אלג'ורה ← אורה

הכפר **אלג'ורה** מנה 420 תושבים טרם מלחמת העצמאות. כיום שוכן באזור המושב **אורה**, שנוסד ב-1949. שמו הסמלי ("וליהודים הייתה אורה ושמחה...") מזכיר במקצת בצליל את שם הכפר הערבי.

כסלון ← כְּסָלָא ← כסלון

כסלון מוזכר בתנ"ך, כגבול נחלת יהודה (יהושע, ט"ו, 10). בתקופה הרומאית היה ידוע כ-**Chesalon**. הכפר הערבי שנוסד במקום נקרא **כסלא**, ומנה 280 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1952 נוסד במקום המושב **כסלון**.

מי נפתוח ← לְפִתָּא , מי נפתוח

בספר יהושע מוזכר פעמיים "**מי נפתוח**" (יהושע, ט"ו, 9 וכן יהושע, י"ח, 15) בהקשר נחלת שבט יהודה. בתקופה הביזנטית נקרא המקום **Nephto** ובתקופה הצלבנית **Clepsta**. בעמק יפא זה שכן מאוחר יותר הכפר הערבי **לפתא**, שמנה 2550 תושבים טרם מלחמת העצמאות. השינויים בשם המקום נבעו מהתחלפות אותיות למנ"ר, המתחלפות בשפות רבות, תוך שימור צליל השם.

נטאף ← נטף

היישוב הקהילתי **נטף** הוקם בשנת 1982, על אדמות הכפר הערבי הנטוש בית תיול דווקא. אולם לא בכדי נקרא היישוב נטף - השם משמר בצליל את השם **נטאף** - כפר ערבי נטוש ששכן סמוך לבית תיול. מלבד זאת נטף הוא אחד הבשמים ששמשו לקטורת במקדש (שמות, ל', 34).

צרעה ← צְרָעָה ← צרעה

היישוב **צרעה** מוזכר בתנ"ך מספר פעמים: כגבול נחלת שבט דן (יהושע, י"ט, 41) ובתקופת השופטים, בין השאר בהקשר לעלילותיו של שמשון (שופטים, י"ג, 25). שרידי היישוב מזוהים עם תל צרעה. בתקופה הרומאית היישוב היה מוכר בשם **Sarea**. טרם מלחמת העצמאות שכן במקום יישוב ערבי בשם **צרעה**, שמנה 340 תושבים. בשנת 1948 נוסד קיבוץ **צרעה**, בסמוך לשרידי היישוב הקדום.

סוריס ← סאריס ← שרש

הכפר הערבי **סאריס** מנה 560 תושבים טרם מלחמת העצמאות. שם זה משמר שם של יישוב שנחלת שבט יהודה, המוזכר כ**סוריס** בתרגום השבעים (יהושע, ט"ו, 59 א'). על אדמות הכפר הוקם ב-1948 המושב **שרש**, המשמר את צליל השם העתיק.

צבה ← צובא ← צובה

היישוב **צבה** מוזכר במקרא (שמואל ב', כ"ג, 31). יהודים שגרו באזור בתקופה הרומאית כינו אותו **Seboim**, בעוד שהרומאים כינוהו **Soba** או **Sobetha**. הצלבנים הותירו אף הם את חותמם במקום ובנו מצודה שנקראה Belmont. טרם מלחמת העצמאות שכן במקום כפר ערבי שנקרא **צובא**, ובו 620 תושבים. בשנת 1948 הוקם היישוב העברי עמלים, ששמו שונה אח"כ לקיבוץ **צובה**.

ביתר ← בתיר, מבוא ביתר

ביתר הייתה יישוב חשוב לאחר חורבן בית שני, בימי בר כוכבא. השם השתמר בשמו של היישוב הערבי **בתיר**, שבתחומו שרידים של היישוב העתיק. כאשר הוחלט להקים יישוב יהודי במקום, רצו המייסדים - בני ארגון יישובי חירות - בית"ר לבחור שם "ז'בוטניסקאי" למקום. השמות שנשקלו היו "חד-נס" או בית"ר (ברית יוסף תרומפלדור). בסופו של דבר בלחץ של בן-גוריון הוחלט לקרוא למקום **מבוא ביתר**, על שם העיר הקדומה בלבד.

יהודה

אדוריס ← דורא, אדורה

אדוריס, המוזכרת במקרא (דברי הימים ב', י"א, 9), הייתה אחת מהערים שביצר המלך רחבעם. צליל השם השתמר בשמו של הכפר הערבי **דורא**, שבתחומו נמצאו שרידי מבנים קדומים שיתכן ומשויכים לאדורים העתיקה. השם המקראי נשתמר גם בשמו של היישוב היהודי **אדורה**, שנוסד ב-1982 צפונית לדורא.

תקוע ← תוקוע, תקוע

תקוע המקראית (דברי הימים ב', י"א, 6) הייתה אף היא אחת הערים שביצר רחבעם. שמה השתמר בשמו של היישוב הבדווי **תוקוע**, והיישוב היהודי **תקוע**, שהוקם כהיאחזות נח"ל בשנת 1970 ואוזרח ב-1977.

חלחול ← חלחול

שמה של **חלחול** המקראית (יהושע, ט"ו, 58) השתמר בשמו של הכפר **חלחול** הצמוד לחברון.

ענב ← ענב אלכביר ← אשכולות

היישוב **ענב** מוזכר במקרא בהקשר למלחמת יהושע בענקים (יהושע, י"א, 21). שם זה השתמר באתר ששמו **ענב אלכביר**, ולא הרחק משם הוקם ב-1982 היישוב הקהילתי **אשכולות**, מושג סמלי הקשור לענבים. יוזכר, כי בשומרון ישנו יישוב קהילתי בשם **ענב**, שהוקם ב-1981 לא הרחק מהיישוב הערבי **ענבתא**.

השרון, גוש דן והשפלה

פְּרָדִיסְיָא ← פרדסיה

המועצה המקומית **פרדסיה** הוקמה בשנת 1942. שמה סמלי, על שם הפרדסים הרבים שבסביבה, אך גם משמר את שם הכפר הערבי **פרדיסיא**, ששכן בסמוך למקום בו נבנתה פרדסיה.

אפולוניה ← ארסוף ← ארסוף, ארשף, רשפון

אפולוניה היה מבצר צלבני, ששמו ניתן לו על שם אל האש היווני **אפולו**. לעומת זאת, לאל האש הכנעני קראו **ארסוף** או **רשף**. שני שמותיו אלה השתמרו עד היום ביישובים השמיים - ליישוב הערבי שהיה קיים לא הרחק משם קראו **ארסוף** ושם זה התגלגל לשמו של היישוב הפרטי היהודי **ארסוף**, השוכן ליד קיבוץ שפיים. השם רשף נשתמר בשמו של המושב **רשפון**, ובשמו העברי של מבצר אפולוניה - **תל ארשף**.

אַגְ'לִיל (ג'אֵלִיל) ← גלילות, גליל-ים

טרם מלחמת העצמאות שכנו באזור רמת-השרון והרצליה של היום שני כפרים - אגיליל אלקבליה ואגיליל אל(ל)שמאליה. הם כונו גם ג'איליל. **אַגְ'לִיל אַלְקַבְּלִיָּה**, "אגיליל הדרומי", שכן באזור שבו ממוקם כיום מסוף הדלק "פי גלילות" ומחלף **גלילות**. יתכן ששמו של הכפר נקרא על שם השיח' סאלח עבד-אלג'איליל, שקברו היה במקום. טרם מלחמת העצמאות ישבו בכפר 470 ערבים ו-210 יהודים. **אַגְ'לִיל אַל(ל)שְׁמַאֲלִיָּה**, "אגיליל הצפוני", שכן באזור שבו ממוקם כיום קיבוץ **גליל-ים**. טרם מלחמת העצמאות ישבו בכפר 190 ערבים

אֹנוֹ ← כְּפַר עֲאֵנָה ← קרית אונו

היישוב "אֹנוֹ" מוזכר כבר במקרא. השם מופיע בספר דברי הימים א', ח', 12, וכן בספר עזרא, ב', 33 בהקשר לגולי בבל ששבו ליישובם. בתקופה ביזנטית כונה המקום **Onous**. **כְּפַר עֲאֵנָה** הערבי שכן סמוך למקום בו שוכנת כיום **קרית אונו**, שנוסדה בשנת 1933. בכפר עאנה גרו טרם מלחמת העצמאות 2800 ערבים ו-200 יהודים, ועל אדמותיו שוכן כיום היישוב יגל, ונמל התעופה בן גוריון.

יְהוּד ← אַלְיָאֵהוּדִיָּה ← יהוד

היישוב **יהוד** מוזכר כבר במקרא בהקשר לנחלת שבט דן (יהושע, י"ט, 45). הרומאים קראו למקום **Judaea**. בתקופה מאוחרת יותר כונה המקום **אליאהודיה**. בשנת 1932 שונה השם ל**אלעבאסיה** - על שם שושלת עבאס ושיח אלעבאס שהיה קבור שם. הכפר הערבי הגדול מנה טרם מלחמת העצמאות 5650

תושבים ערבים ו-150 יהודים. כיום בנויים על שטחו היישובים **יהוד** (המשמר את השם העתיק), מגשימים, גני יהודה וגני תקווה.

בית דגון ← בֵּית דָּגָן ← בית דגן

היישוב בית דגן מוזכר כבר בתקופה הכנענית. בתנ"ך הוא מופיע כ**בית דגון** (יהושע, ט"ו, 41). בימי המלך האשורי שנחריב הוא ידוע כ**בית דגנה**, ואילו הרומאים כינוהו **Keparadagon**. החליף מבית אומאיה השאם אבן עבד-אל מלכ בנה שם במאה השמינית ארמון גדול. הצלבנים בנו שם מצודה בשם Casal Maen, אשר נהרסה ע"י צלאח א-דין ונבנתה מחדש מאוחר יותר ע"י ריצ'רד לב הארי. החל בימי העות'מנים מכונה הכפר במקום **בֵּית דָּגָן**. טרם מלחמת העצמאות ישבו בכפר 3840 תושבים מוסלמים. על אדמותיו הוקם בשנת 1949 היישוב העברי **בית דגון**, ששמו שונה מאוחר יותר ל**בית דגן**. היישובים משמר השבעה, חמד וגנות יושבים אף הם על שטחים שעובדו בעבר ע"י בית דגן.

רִנְתִּיָּה ← רינתיה

הכפר הערבי **רִנְתִּיָּה** שוכן במקום שהיה מוכר בתקופת הרומאים כ-**Rantia** ובתקופת הצלבנים כ-**Rentie**. טרם מלחמת העצמאות גרו בו 590 תושבים. כיום שוכן במקום המושב **רינתיה**, ששמו משמר את צליל השם הערבי, ויש לו גם משמעות סמלית - "שיר אלוהים".

אַל־סַאפְרִיָּה ← צפריה

הכפר הערבי **אַל־סַאפְרִיָּה** היה ידוע בתקופה הביזנטית בשם **Supharea**, ובתקופה הצלבנית כ-**Suphyria**. טרם מלחמת העצמאות גרו בו 3070 תושבים. כיום שוכן במקום כפר חב"ד והמושב **צפריה**, המשמר את צליל השם הערבי, ויש לו גם משמעות סמלית, שבה מוזכר הכינוי לאלוהים.

יַאזוּר ← אזור

במקום בו נמצא היישוב אזור הייתה התיישבות כבר בתקופה הכלכוליתית, לפי מערות קבורה שנתגלו באזור. המקום מוזכר גם בכתבי שנחריב האשורי בשם **Azuru**. היישוב מוזכר גם בתרגום השבעים של המקרא (יהושע, י"ט, 45). הכפר הערבי שנוסד במקום נקרא **יאזור**. טרם מלחמת העצמאות גרו בו 4030 תושבים. כיום שוכן במקום בית הספר החקלאי מקווה ישראל והיישוב **אזור**, המשמר בצליל את השם הקדום.

דַאנִיָּאל ← כפר דניאל

הכפר הערבי **דַאנִיָּאל**, שמנה 410 תושבים טרם מלחמת העצמאות נקרא על שם הנביא התנ"כי דניאל והכפר התפתח סביב אתר הפולחן לנבי דניאל. זוהי תופעה מעניינת של ערבים מוסלמים המכבדים נביאים תנ"כיים. בשנת 1949 הוקם במקום היישוב **כפר דניאל**. שם היישוב הערבי משמר את ההקשר לנביא דניאל

שנשמר גם בזמן היישוב המוסלמי, וכן מנציח את שמו של דניאל פריש, בעבר נשיא הסתדרות ציוני אמריקה.

דיר טריף ← בית עריף

הכפר הגדול **דיר טריף** מנה טרם מלחמת העצמאות 1750 תושבים. המקום היה ידוע כבר בתקופה הרומית בשם Bethariph וגם בתקופת המשנה. בשנת 1951 נוסד במקום המושב **בית עריף**, המשמר את צליל השם העתיק.

א(ל)טינה ← טירת יהודה

הכפר **אלטירה** מנה 1290 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1949 הוקם במקום המושב **טירת יהודה**. צליל השם הערבי נשמר במילה "טירת". "יהודה" נקרא על שם המיקום בנחלת שבט יהודה.

חדיד ← אלחדיית'ה ← חדיד

היישוב **חדיד** מוכר כבר במקרא (עזרא, ב', 33) בהקשר של גולי בבל ששבו ליישובם. יתכן שיישוב זה מזוהה עם העיר ההלניסטית **Adida**. בתקופת המוסלמים התקיים במקום היישוב **אלחדיית'ה**, שמנה 760 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1950 הוקם המקום המושב **חדיד**, המשמר את השם המקראי של היישוב.

גמזו ← ג'מזו ← גמזו

היישוב **גמזו** מוזכר במקרא (דברי הימים ב', כ"ח, 18) בתיאור מסעות הכיבושים של הפלשתים באזור השפלה. בתקופת המוסלמית התקיים במקום הכפר **ג'מזו**, שמנה בשיאו 1510 תושבים. בשנת 1950 הוקם במקום המושב **גמזו**, המשמר את השם המקראי.

אלמזירעה ← (מזרע-הר) ← מזור

הכפר הערבי הגדול **אלמזירעה** מנה 1160 תושבים טרם מלחמת העצמאות. המושב **מזור** נוסד ב-1949 במקום ונקרא בתחילה **מזרע-הר**. בכל מקרה משמרים השמות את צליל השם הערבי. לא הרחק מהמושב שרידי התיישבות מהתקופה הביזנטית.

ח'לדה ← חולדה

קיבוץ **חולדה** היה בראשיתו חוות פועלים שהוקמה בשנת 1907. הקיבוץ משמר את שמו של הכפר הערבי **ח'לדה**, ששכן במקום בו נמצא כיום קיבוץ משמר דוד. בימי הצלבנים היה המקום ידוע כ **Huldre**.

עקרון ← עאקר ← קרית עקרון, עקרון (← מזכרת בתיה)

הכפר הערבי **עאקר** מזוהה עם העיר **Accaron** הרומאית, וככל הנראה עם העיר הפלשתית הקדומה **עקרון**. מנגד יש הטוענים שהכפר נקרא דווקא על שם אחד מתושביו שלא יכול היה להביא ילדים לעולם.

על אדמות עאקר הוקם בשנת 1948 היישוב **קרית עקרון**.
ראוי להזכיר, שבשנת 1883 הקים אדמונד רוטשילד את המושבה **עקרון**, על אדמות שנרכשו מידי הערבים,
לא הרחק מהמקום בו שוכנת קרית עקרון. שם היישוב שונה מאוחר יותר ל**מזכרת בתיה**, על שם אמו של
הברון.

אל(ל)נעאני ← נען

בכפר **אל(ל)נעאני** התגוררו טרם מלחמת העצמאות 1470 ערבים ו-590 יהודים, בכ-300 בתים. באזור כפר זה
שוכן קיבוץ **נען**, שנוסד בשנת 1930 ושמו מזכיר את צליל שמו של הכפר הערבי השכן.

קדרון ← קטנה ← גדרה, קדרון

הכפר הערבי **קטרה** מזוהה עם העיר ההלניסטית **קדרון** או בשמותיה **Cedron** ו **Gedrus**. הערבים
שהתגוררו בדרום הגו את האות ק' בצליל ג', ועל כן היהודים שהגיעו לאזור סברו ששם הכפר הוא גטרה.
הוא קראו למושבת הבילויים שבמקום **גדרה**. השם גדרה מזכיר את צליל השם הערבי, ולקוח גם מן
המקרא, אלא שבמקרא השם מוזכר בהקשר לנחלת יהודה שנמצאת הרחק מהשפלה.
בשנת 1949 הוקם במקום קטרה המושב **קדרון**, על שם היישוב העתיק.

דרום

אשדוד ← אַסְדוּד ← אשדוד

אשדוד היא אחת הערים הפלשתיות (יהושע י"ג 3-1). בימי הרומאים היא נקראה **Azotus**. במאה ה-17
תחת שלטון מוסלמי נקראה **אסדוד**. טרם מלחמת העצמאות מנתה העיירה הערבית 4620 ערבים ו-290
יהודים. כיום על אדמות העיירה שוכנים היישובים שדה עוזיהו, שתולים, בני דרום וגן הדרום. העיר
אשדוד נוסדה בשנת 1955.

ברור חיל ← בְּרִיר ← ברור חיל

ברור חיל היה יישוב קדום, מקום מושבו של רבי יוחנן בן זכאי בימי בית שני. המקום מזוהה עם היישוב
הביזנטי **Buriron**. השם התפתח לצורה נוספת - **בְּרִיר**. היה זו שמו של כפר ערבי ששכן במקום טרם
מלחמת העצמאות, ומנה 2740 תושבים. בשנת 1948 נוסד במקום הקיבוץ **ברור חיל**, שהחזיר את השם
העתיק.

אלג'יה ← גיאָה

הכפר הערבי **אלג'יה** מנה 1230 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1949 נוסד במקום המושב **גיאָה**,
המשמר את שם הכפר הערבי.

פּוֹכְבָּא ← כוכב מיכאל

אתר זה היה ידוע כבר בתקופה הצלבנית, עת כונה **Coquebel**. הכפר הערבי במקום, **פּוֹכְבָּא**, מנה 680 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1950 נוסד במקום המושב **כוכב מיכאל**. השם משמר את הפירוש והצליל של שם היישוב הערבי, וכן את מעלה את זכר שמו של מיכאל סובול, נדבן יהודי אנגלי. לא רחוק מיישוב זה שוכן מושב **נוגה** - שם של כוכב.

גְּבִירִין ← בֵּית גְּבִירִין ← בית גְּבִירִין

פירוש השם בית ג'ברין הוא "בית החזקים". אגדה מספרת שהמקום היה מיושב ע"י זן של כנענים גדולי ממדים במיוחד. בימי בית שני היה **בְּגִבְרִין** יישוב יהודי. בתקופת הרומאים הייתה שם מושבה בשם **Eleutheropolis**. הצלבנים (שחשבו שהמקום הוא באר-שבע כשכבשו אותו) קראו למקום **Beth Giblin**. בימי הממלוכים הפכה **בֵּית גְּבִירִין** לעיר חשובה. הכפר הערבי מנה 2430 תושבים טרם מלחמת העצמאות. בשנת 1949 נוסד במקום קיבוץ **בית גְּבִירִין**, המשמר את השם העתיק.

ביבליוגרפיה

- ❖ קדמון נפתלי (תשנ"ב), **טופונומסטיקה - מתן שמות גיאוגרפיים ותיקונים ברמה הלאומית והבינלאומית**, בתוך ארץ ישראל - מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, כרך כ"ג, תשנ"ב, עמ' 377 - 382
- ❖ זיו יהודה (תשנ"ב), **מלחמת השמות**, בתוך ארץ ישראל - מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, כרך כ"ג, עמ' 371 - 376
- ❖ ביתן חנה (תשנ"ב), **ועדת השמות הממשלתית**, בתוך ארץ ישראל - מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, כרך כ"ג, תשנ"ב, עמ' 366 - 370
- ❖ אלון עזריה (2001), **ארץ נהדרת - מדריך כרטא לארץ ישראל**, משרד הבטחון ההוצאה לאור
- ❖ וילנאי זאב (1980), **אריאל - אנציקלופדיה לידיעת ארץ ישראל**, עם עובד
- ❖ - Khaldi Walid, Editor (1992), **All that remains**
The Palestinian Villages Occupied and depopulated by Israel in 1948
- ❖ תודה מיוחדת למר יהודה זיו על סיועו בכתיבת העבודה